

A Collectio Canonum Anselmi Lucensis szövegváltozatai. Kánonjogi kutatások és eredmények a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézetében. Az elmúlt évtized a kánonjog kutatásának magyarországi fellendülését hozta. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy önálló képzési és kutatási lehetőség nyílt a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen az Erdő Péter által megszervezett és vezetett Kánonjogi Posztgraduális Intézetben. Az Intézet magyar és idegen nyelvű szakfolyóirata, a *Kánonjog* és a *Folia Canonica* mellett több könyvsorozatot is indított. A „Studia” sorozat 3. kiadványa a magyarországi egyházjog középkori történetéről közöl tanulmányokat Erdő Péter szerkesztésében.¹ Az egyes dolgozatok a kánonjogi kéziratok veszprémi használatát,² az esztergomi könyvtárakban lévő kánonjogi kódextörédekeket,³ a 12. századi esztergomi zsinatok egyes határozatait⁴ és a középkori egyetemeken tanuló esztergomi kánonokok kánonjogi kézíratait ismertetik.⁵ A „Dissertationes” sorozat első kötetével az Intézet azonnal bekapcsolódott a nemzetközi kánonjogtörténeti kutatásokba. Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem: *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az Anselmi Collectio Canonumban* címen közreadott dolgozata a középkori egyetemi oktatást és joggyakorlatot meghatározó jogi szöveggyűjtemények egyik forrásának új módszerű elemzése. (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet IV. Dissertationes 1. Bp. Szent István Társulat, 2000.)

A 11. században meginduló gregoriánus reform hatására több új egyházi joggyűjtemény keletkezett. Ezek közül kiemelkedik az 1081–1107 között összeállított, Alphons M. Stickler bíboros által „legjobb gregoriánus joggyűjteményként” számon tartott „Collectio Canonum Anselmi Lucensis”. Ez a gyűjtemény lényeges forrása a „Concordia discordantium canonum”-nak, közismertebb nevén a „Decretum Gratiani”-nak (1140), melynek keletkezésétől számítja a jogtörténet az egyházjog önálló tudományként való művelését és egyetemi oktatásának kezdetét. Ennek köszönhető, hogy a nyolcvanas évektől megélnékült a tudományos érdeklődés Anzelm gyűjteményének különböző szövegtervezési iránt.

A Luccai Szent Anzelm (1036–1086) által összeállított szisztematikus kánongyűjtemény 13 könyvből áll, amelyek főképp pápai leveleket, továbbá zsinati kánonokat, patrisztikus szövegrészleteket, római jogi törvényeket és más korábbi gyűjtemények anyagát tartalmazzák. Jelentősnek kell tekintenünk a félig hamis pseudo-izidori gyűjtemény (847–852) közvetlen és közvetett hatását a pápai levelek terén. A kutatás mind a mai napig használja azt az alapvető csoportosítást, amelyet *Paul Fournier* 1901-ben állított fel, és amely 'A', 'B' és 'C' recenzióra, továbbá a Bibliotheca Apostolica Vaticana Barberinus lat. 535-ben található 'Bb' verzióra osztja Luccai

¹ *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről.* Szerk. bev. ERDŐ Péter. Bp. 2002. /Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 3./

² SOLYMOSI László: *Könyvhasználat a középkor végén.* In: *Tanulmányok... i. h.* 13–68.

³ ERDŐ Péter: *Középkori kánonjogi kódextörédekek Esztergomban.* In: *Tanulmányok... i. h.* 69–74.

⁴ SZUROMI Sz. Anzelm: *Az Ankyrai Zsinat kánonja az első két Esztergomi Zsinaton.* In: *Tanulmányok... i. h.* 77–86. Uő: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelmelem a 12. században.* In: *Tanulmányok... i. h.* 87–142. Uő: *A keleti egyházfegyelmelem befolyása a korai magyar zsinatokon.* In: *Tanulmányok... i. h.* 143–153.

⁵ KÖRMENDY Kinga: *A kánonjog középkori egyetemi oktatásával és a 15. századi esztergomi vikáriusok olvashatóságával, működésével kapcsolatos kéziratok források az esztergomi egyház 1543 előtti könyvtárában.* In: *Tanulmányok... i. h.* 157–188. Uő: *A 14–15. századi bolognai egyetem könyvkultúrájának egy magyar vonatkozású kódexe.* In: *Tanulmányok... i. h.* 189–210. Uő: *A jogtudó magyar értelmiség és a Curia Romana a 16. század elején.* In: *Tanulmányok... i. h.* 211–223.

Anzelm gyűjteményének a fennmaradt kéziratokban fellelhető szövegformáit.⁶ A recenziók datálásában megoszlanak a vélemények. Három fő irányvonalat lehet felfedezni az egyes recenziók elemzésével foglalkozó kutatók törekvései között. Az első, és talán német iskolának is nevezhető kutatási irányt Peter Landau neve fémjelzi és az egyes kéziratok egymástól való függését vizsgálja. Arra törekszik, hogy a Fournier által csoportosított szöveganyagot további alcsoportokra bontsa és azokat egy kronologikus sorba rendezze.⁷ De ebbe az irányba sorolható Giuseppe Motta kutatása is, amely a 'B' és a 'C' recenzió kiegészítéseit együtt tartalmazó Velencei kódex (Biblioteca Nazionale di S. Marco Cl. IV. LV [2243]) elemzésével az egyes recenziók kiegészítéseinek eltéréseit vizsgálta.⁸ Az említett szerzők a 'B' recenziót a XI. század végére, míg a 'C' recenziót 1115 és 1125 közé helyezik. A másik fő irányt leginkább angolszász területen dolgozó kutatók művelik: Martin Brett,⁹ Uta-Renate Blumenthal,¹⁰ Kathleen G. Cushing,¹¹ akik elsősorban nem az egyes recenziók közötti kapcsolatokat keresik, hanem a recenziók tartalmával foglalkoznak. Ez a csoport a 'Bb' verzió korai datálására épít. Cushing elfogadja Berman érvelését, amely a gregoriánus időszakot nagyszabású, gyökeres, egyházi, politikai és társadalmi átalakulásként mutatja be, amelyet összefoglalóan a „revolutio” szóval jellemez.¹² Ennek az átalakulásnak lenne a kiemelkedő példája a „Collectio Anselmi Lucensis”.

A harmadik kutatási irány a szövegváltozatokat abból a szempontból vizsgálja, hogy Luccai Anzelm műve kiemelkedően fontos forrását képezi a Gratianus Mester által 1140 körül összeállított „Decretum”-nak. Ehhez a vizsgálathoz azonban szükséges mind az anzelmi szövegvariánsok kézirat anyagának kodikológiai elemzése, mind pedig a szövegfejlődés lépcsőfokainak és indokainak meghatározása. Ezt a kutatási irányt képviseli az Instituto de Derecho Europeo Clásico és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete együttműködésében folyó program. Az elmúlt két évben a két intézet kísérletet tett a kánongyűjtemény eredeti kánon állományának rekonstruálására és az azt legjobban megőrzött kézirat meghatározására. A Vatikáni Könyvtár állományához tartozó kéziratok elemzése során Szuromi Szabolcsnak kellő módon sikerült alátámasztania, hogy a Vat. lat. 1361-es kódex valójában Luccai Anzelm gyűjteményének korai szövegahagyományát tükröző kézirat, melyet Chartres-i Szt. Ivó „Panormia” című művének

⁶ FOURNIER, P.: *Observations sur diverses recensions de la collection d'Anselme de Lucques.* = *Annales de l'Université de Grenoble* (13.) 1901. 427–458. reprint: FOURNIER, P.: *Mélanges de droit canonique.* II Ed. KÖLZER, P. Aalen, 1983. 635–666.

⁷ LANDAU, P.: *Erweiterte Fassungen der Kanonessammlung des Anselm von Lucca aus dem 12. Jahrhundert.* In *Sant' Anselmo, Mantova e lotta per le investiture* (Atti del Convegno Internazionale di Studi. Mantova 23–24–25 maggio 1986.) Ed. GOLINELLI, P. Bologna, 1987. 323–338.

⁸ MOTTA, G.: *La redazione «A» aucta della «Collectio Anselmi episcopi Lucensis».* In: *Studia in honorem Eminentissimi Cardinalis Alphonsi M. Stickler.* Ed. LARA, C. R. I. Roma, 1992. 374–449. /*Studia et textus historiae iuris canonici* 7./

⁹ BRETT, M.: *The canons of the First Lateran Council in English Manuscripts.* In: *Proceedings of Sixth International Congress of Medieval Canon Law.* Berkeley, 1980. Città del Vaticano 1985.

¹⁰ BLUMENTHAL, U. R.: *The Beginnings of the Gregorian Reform: Some New Manuscript Evidence.* In: *Reform and Authority in the Medieval and Reformation Church.* Ed. LITTLE, G. F. Washington DC, 1981. 1–13. Uő: *Fälschungen bei Kanonisten der Kirchenreform des 11. Jahrhunderts.* In: *Fälschungen im Mittelalter. II.* Hannover, 1988. 241–267. /*MGH Schriften* 33/2./

¹¹ CUSHING, K. G.: *Papacy and Law in the Gregorian Revolution. The Canonistic Work of Anselm of Lucca.* Oxford, 1998. Vö. BLUMENTHAL, Uta-Renate recenziója. = *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* (87.) 2001. 542–543.

¹² BERMAN, H. J.: *Law and revolution. The formation of the western legal tradition.* Cambridge Mass. – London, 1983.

részleteivel kötöttek egybe.¹³ Az egyes 12. századi kéziratok szövegkritikai vizsgálata nyomán kirajzolódott, hogy a gyűjtemény variánsainak keletkezése mögött nagy valószínűséggel a katedrális iskolai oktatást kell keresnünk, melynek folyamán több lépcsőben történt a gyűjtemény kiegészítése. Úgy tűnik, hogy Manlio Bellomo álláspontja, amely meghaladottnak tekinti a hagyományos német „zárt irodalmi mű”-re épülő elméletet és az oktatásban használt műveket folyamatosan bővülő, a változó oktatói hangsúlyokat lépésről-lépésre beépítő szövegként értelmezi, már Luccai Anzelm gyűjteménye kapcsán is alkalmazható. Ezzel azonban indokolatlanná válik az egyes recenziók egymásra épülő osztályozása ('B', 'C'), illetve késői datálása (vö. német iskola), egyben lehetőség nyílik a 'B' és a 'C' recenzió közel azonos keletkezési idejének felvetésére és 1105–1107 közötti elhelyezésére. Szuromi a *Ius Ecclesiae*-ben közzétett legújabb tanulmányában összegzi a fennmaradt szövegtanúk kodikológiai vizsgálatának és a joggyűjtemény egyes változatai szövegkritikai elemzésének eredményeit.¹⁴ A szerző három nagyobb időszakot különböztet meg a szöveghagyományban. Az első időszakban a gyűjtemény magját képező eredeti kánonok úgy egészültek ki újabb jogi szövegrészletekkel, hogy azokat téma alapján beillesztették az eredeti kánonok közé. Szuromi véleménye szerint ez a székesegyházi oktatás folyamán történt, amikor a kánonista pontosabb meghatározását akarta nyújtani az egyes kérdéseknek, más példákkal jobban megvilágítva azt a hallgatók számára. Ehhez a kiegészítéshez a kompilátor főképp Chartres-i Szent Ivó munkáit használta fel. Ez tehát az az időszak, amikor a hagyományos, Fournier által meghatározott, három recenzió keletkezik. A második időszakban a kánongyűjtemény további szövegekkel bővült, amelynek indoka már a mindennapi gyakorlati használat. Ekkor egészül ki a gyűjtemény az újabb pápai dekretálisokkal és zsinati kánonokkal, különös tekintettel az I. Lateráni Zsinat anyagára. Az újabb egyházfegyelmet tartalmazó kánonokat már nem az eredeti kánonok közé helyezték el, hanem általában tematikusan az egyes könyvek végére illesztették. Az utolsó időszak már fizikai értelemben vett bővítést jelentett, mivel ekkor téma és szöveghasonlóság alapján egybe másolták, vagy egybe kötötték Anzelm gyűjteményét Chartres-i Szent Ivó „Panormia” című művének részleteivel, összefoglalva így a „*Decretum Gratiani*” előtt használatban lévő kánongyűjtemények leglényegesebb anyagát. A változot sajátosságok alapján a szövegfejlődés középkori fejlődésének végpontját a 13. század közepében lehet meghatározni.

A kánonjogi forrástörténeti érdeklődés az utóbbi években a felhasznált római jogi és patrisztikus szövegrészletek felé fordult. A vizsgálat homlokterében a „*Decretum Gratiani*” helyezkedik el (vö. Peter Landau, Jean Gaudemet †, José Miguel Viejo-Ximénez kutatásait),¹⁵ de a gregoriánus időszak gyűjteményei is érdeklődésre tartanak számot, mint például Luccai Szt. Anzelm vagy Deusdedit kardinális gyűjteménye (vö. Uta-Renate Blumenthal, illetve Szuromi Szabolcs kutatásait). A napvilágra került új adatok tükrében még inkább bizonyítottnak látszik, hogy Anzelm gyűjteménye a katedrális iskolai oktatás terméke, hiszen a római jogi kánon állomány csak minimálisan növekedett, annak ellenére, hogy a XI. század végétől a római jog egyre erőteljesebb hatását fedezhetjük fel a kánonjogi oktatásban. Látható, hogy Anzelm gyűjteményének szövege elsődlegesen az új egyházi jogforrásokkal bővült ki (dekretális levelek, zsinati kánonok), amelyek elengedhetetlenek voltak a hatályos egyházfegyelmelem értelmezésében. Éppen ezért azon római jogi szövegrészleteken túlmenően, amelyek hozzátartoztak a gyűjtemény eredeti kánonállományához

¹³ SZUROMI, Sz. A.: *Some observations concerning whether or not BAV Vat. lat. 1361 is a text from the Collection of Anselm of Lucca*. = *Ius Ecclesiae* (13.) 2001. 693–715.

¹⁴ SZUROMI, Sz. A.: *Some observations on the developing of different versions of the Collectio Canonum Anselmi Lucensis (A comparative analysis of Biblioteca Mediceo-Laurenziana S. Marco 499 with other manuscripts of Anselm's Collection)*. = *Ius Ecclesiae* (14.) 2002. 425–449.

¹⁵ Vö. VIEJO-XIMÉNEZ, J. M.: «*Concordia*» y «*Decretum*» del Maestro Graciano. In *memoriam Rudolf Weigand*. = *Ius Canonicum* (39.) 1999. 333–357.

és megfelelő külső megalapozását adták az egyházfegyelemnek, nem volt szükséges továbbiakkal kiegészíteni a gyűjteményt.¹⁶ Külön kérdést képez az egyházatyáktól származó anyag kérdése Luccai Szent Anzelmnél, mivel a „Collectio Anselmi” patrisztikus kánonjainak jelentős hányada Szuromi Szabolcs szövegkritikai vizsgálata szerint bekerült a „Decretum Gratiani”-ba, ellentétben a római jogi részletekkel, melyekből elenyésző számban vesz át Gratianus Mester.

A spanyol–magyar együttműködésben zajló kutatási program tehát, mind a szövegtanúk kialakulási indokainak vizsgálatában, mind pedig az egymáshoz való viszonyuk megállapításában alapvető új eredményeket ért el, amelynek során megfelelő módon sikerült a többi kutatási irány részeredményeit egységes teóriába ötvözni. Úgy tűnik, hogy Szuromi (Budapest) és José Miguel Viejo-Ximénez (Las Palmas)¹⁷ szövegkritikai vizsgálatai nemcsak Luccai Szent Anzelm gyűjteményének fejlődésére, hanem a „Decretum Gratiani” patrisztikus szövegállományának kialakulására vonatkozóan is új adalékokkal szolgálhatnak.

A „Collectio Anselmi Lucensis” szövegkritikai kutatásának eredménye nem pusztán a gregoriánus joggyűjtemények és a „Decretum Gratiani” keletkezésének, szövegállományuk kialakulásának tekintetében figyelemre méltó, hanem a kánonjog itáliai és magyarországi (esztergomi) székesegyházi (káptalani) iskolákban folyó oktatására vonatkozóan is új támpontokkal szolgál. Az anselmi gyűjtemény VII. könyvének 102. kánonjával összhangban van az I. esztergomi zsinat (1100) LXVI. kánonja, amely arról intézkedik, hogy minden főesperesnek rendelkeznie kell egy kánongyűjteménnyel (*breviar/ium canonum*). A magyar szakirodalom eddig csak annyit állapított meg, hogy ez valamelyik Gratianus előtti kánongyűjtemény lehetett. Szuromi Szabolcs az anselmi reformgyűjtemény szövegkritikája nyomán nevesítette a Magyarországon számbajöhető gyűjteményeket.¹⁸ Így a kánonjog 12. századi magyarországi használatának és oktatásának, a főesperesek kánonjogi ismereteinek 12. századi tartalma is pontosabb megvilágítást kapott az egyetemes kánonjogtörténeti eredmények mellett.

KÖRMENDY KINGA

¹⁶ Vö. SZUROMI, SZ. A.: *Roman Law texts in the 'A', 'B', 'C' recensions of the Collectio Canonum Anselmi Lucensis, and in BAV Vat. lat. 1361 (A comparative overview on the influence of the roman law on different canon law collections up to the Decretum Gratiani.)* In: *La cultura giuridico-canonica medioevale. Premesse per un dialogo ecumenico.* Roma, 14–15. Marzo 2002. (Megjelenés alatt.)

¹⁷ Vö. VIEJO-XIMÉNEZ, J. M.: *La recepción del derecho romano en el derecho canónico.* = *Ius Ecclesiae* (14.) 2002. 375–414.

¹⁸ SZUROMI SZ. Anzelm: *Az Ankyrai Zsinat kánonja az első két Esztergomi Zsinaton.* In: *Tanulmányok... i. h.* 86.